

50: *kiívni* – bé vinni; *Isten Szottyai vagyunk nem a világéi.* – Isten Sze[n]tgyei vagyunk; nem a' Világéi.; *Innen támadnak a hasonlóságok mi köztünk* – Innen támadnak a' hasonlóságok mi köztünk; *épül sokszor amaz* – épül sokszor az igazság heljett amaz; *egyebekel vagyunk* – egyebek el vagyunk;

51: *menekelőtte haragodnánk* – menekelőtte hartzolnánk; *tartsunk érni* – tartsunk e' mi; *templom rendjébe* – természet rendjébe; *tetszerüleg* – tetszhetőleg; *fiszeretet* – tiszteletet;

52: *képzelet* – tisztelet; *szirének* – szivének; *egyedül* – egyesül; *pirkata* – pitvara; *szokott* – szollott; *máig* – mi is;

53: *pogányon* – szegényen; *gondviselő sem* – gondviselő szem; *érzenök* – értenök;

54: *fel támadtatott a' krisztusbann* – fel támasztatott a' Kristusban; *De imé, ha magunkat szeméjként tekintjük, mi vagyunk mint embernek fiai azok, a' kik Sz-től származtunk, és bünbe születettünk.* – De imé, ha magunkat szeméjnként tekintjük, mi vagyunk azok, a' kik mint embernek fiai testtől származtunk, és bünbe születettünk.; *el botsátkozott* – el botáttatott;

55: *hizelkedünk* – kételkedünk; *hirdettek* – hintettek; *legfőképpen* – belső képpen; *elvezett* – el rejtett;

56: *használjátok* – tartásatok; *oktalanság* – Artatlanság; *Még* – Mig; *el rejtett erő* – el rejtett erő; *Tudniillik az Istenbe még csak a' természetes urat látták, de a' lelkeknek Attyát nem mérték.* – Tudniillik az Istenbe még csak a' természet urat látták, de a' lelkeknek Attyát nem esmérték.;

57: *világ tsodái* – világosodás; *????tisztelettel* – fiui tisztelettel; *idáig* – ideig; *Szabadságnak* – Szabadulásnak; *Eljött a' Szabadság, mey vonzotta a' halált, ördögöt és poklot.* – El jött a' Szabadító, meg rontotta a' halált ördögöt és poklot.; *engedi* – ereszti;

58: *köt* – köz; *szeretni* – hitetni; *Márháját* – Mátkáját;

59: *hajdan* – készen; *érezzük* – értyük; *mit látásunk* – mi látásunk; *zárva* – hátra;

60: *akart* – akarat; *valami* – valamig; *érzékek* – érzések; *részek* – rétek; *nyereség* – nyersesség; *hogy súlyosabb* – leg súlyosabb;

61: *foljtato kapots* – foglaló kapots; *igy pont* – viszont;

62: *a' nagy* – a' maz; *egésztől* – eséstől;

63: *érezzük* – értyük; *Isten fénybe* – Istenségbe; *tudatlanságára* – ártatlanságára; *ki teljesedik* – bé teljesedik;

64: *enyészeltetik* – engeszteltetik; *hasonlatosképpen a' Krisztushoz* – hasonlatos léssen a' Kristushoz; *kérnünk* – hinnünk;

65: *Multtára* – Multtért; *ujak* – tsak;

66: *lakozik* – lakozzék; *ama* – a' ma;

67: *már* – mit; *világon meg itéli* – világot meg itéli; *hiszen* – léssen; *féreg, melj meg nem köt* – féreg, melj meg nem hol;

68: *vége, természetünk* – véges természetünk.

Nem teljes felsorolásunk végén a fájó helyesírási hibák közül a leg súlyosabb: gyakrabban írja kisbetűvel az Isten szavunkat e kiadás, mint azt egy keresztényen professzor tenné. A fölösleges és hibás lábjegyzetek helyett pedig inkább a Kazinczy-féle pár sor elé kellett volna valami magyarázó szöveget írni.

A filológusok vírusa megtámadta még az Akadémiai Könyvtár Kézirat-tárának jelzetét is (4.r.125.sz. – 4.r.31.), talán, hogy az áruló nyomokat eltüntesse, s az ellenőrzés elől megpróbáljon elrejtőzni.

Végül megemlítjük, hogy akik elke-seredtek volna, ne szomorkodjanak: csak ez a „betűhív” kiadás hiszi, hirdeti magáról, hogy ő volna az első. Ez a másik oka, hogy nem a „Végre!” a kezdő szavunk. A valóban betűhív, s valóban első kiadáshoz utasítjuk a Sípós iránt érdeklődőt: A' Keresztényen Vallásnak és a' Világosodásnak együtt való terjedéséről. [Az írás, szerzője – Sípós Pál – szándéka szerint névtelenül jelent volna meg.] In: *Elmész. Szemelvények a régi magyar filozófiából.* Válogatta és szerkesztette: Várhegyi Miklós. Comitatus, Veszprém, 1994. (Pannon Panteon, 11.) 7–40. old.

Leslie Bodi: Literatur, Politik, Identität – Literature, Politics, Cultural Identity

ÖSTERREICHISCHE
UND INTERNATIONALE
LITERATURPROZESSE

Röhrig Universitätsverlag, St. Ingbert,
2002. 602 old.

Ha igaz, egy neves emigráns, aki a zsidóüldözés miatt kényszerült elhagyni Németországot, azt felelte az obligát vigaszra, hogy a tudományak nincs hazája: de a tudósnak van. Bodi László, akit Magyarországon kívül mindenütt, elsősorban Ausztriában és Ausztráliában Leslie Bodinak hívnak, biztosan nem ezt felelte volna, sőt valószínűleg ő már a vigasztalásra szánt mondatot se váltotta volna ki. Ezzel semmi esetre se kívánnám kétségbe vonni, hogy különleges kötelék fűzi Magyarországhoz. Mióta hazája újra számon tartja a tevékenységét, volt rá alkalm, hogy elbeszélje az életét (Király Edit: Beszélgetés Bodi Lászlóval. *Mozgó Világ*, 2003. 6. szám, 87–97. old.), és a szavaiban máig is érezhető, milyen nehezen szánta rá magát 1957-ben a kivándorlásra – éppen, mert volt mit elhagynia, és nemcsak a mindenkinek megadott embereket és emlékeket, hanem egy szokatlanul határozott profilú tudományos pályát is. Hozzáfűzöm (mivel nem köztudomású), hogy kevesen tettek a magyar emigránsokért annyit, mint ő, az eminenciás, aki három, azóta világhírűvé vált Lukács-tanítvány ausztráliai földre érését előkészítette; és hát a beszélgetésben egyáltalán nem titkolja, mennyire fontos számára az újra megtalált kötelék. Ami pedig mindennél fontosabb: életét és életművét mindig is azzal határozta meg, hogy három, illetve négy nagy „olvasás”-korszaknak volt résztvevője és tanúja, vagy az életben, vagy a tudományban, de hát egy tudósnak a kettő min-

dig is egy és ugyanaz: a jozefinizmusnak, az 1945 utáni ígéretnek, a berlini fal leomlását követő változásnak, illetve az 1958 utáni tudományos fellendülésnek, amelyet Ausztráliában a szputnyiksokk váltott ki. Ekként viszont már nagyon is érthető, ha az előbb idézett beszélgetésnek s még inkább egész életművének a tanúsága szerint ő a konfliktust egészen másképp élte meg és gondolta át, mint az anekdotabeli tudós, elsősorban azért, mert ő éppenséggel korrelációt lát ott, ahol sorstársa ellentétet. Úgy véli, azért ismerhette fel azoknak a karakterét, akiket és amiket tudománya tárgyául választott, mert maga is „hazátlan” sorsot élt meg – a jelzót nem tőle idézem, de nem is a Bismarcknak tulajdonított, magyar fordításában különösen perfid szintagmából („hazátlan bitangok”), hanem Lukianosztól, aki szerint az igaz történetírás feltevéle, hogy a szerzőnek, akármilyen eredetű is, „mint hazátlan idegennek (*apolisz*) kell írnia”. (Lukianosz: *Hogyan kell történelmet írni*. Ford. Kapitány István. In: *Összes Művek*. Magyar Helikon, Bp., 1974. I. kötet, 610. old.) Lehet, hogy fiatalkorában, a milánói évekkel meg a budapesti Reichsdeutsche Schulével Bodi László a szokásosnál kicsit látványosabban eszmélt rá a közép-európai zsidó értelmiség létének és érdeklődésének mindenkor *apolisz* vetületére, míg nem aztán a munkaszolgálat a Kárpátokban e vetület katasztrófális megjelenésére is megtanította. Akárhogyan is, pályája kezdetén, amikor Magyarországon még a klasszikusoknak is csak egyféle kánonja létezhetett, ő Georg Forster és Heine műveit adta ki, illetve róluk írt tanulmányokat, a *Faust* második részéhez írt jegyzeteket, és egy Brecht-drámát fordított – négy névből, illetve műből aligha lehet az *apolisz* klasszikusok karakteresebb ellenkánonját kialakítani. Aztán, ismét csak máig is érzékelhető csatlózással az 1956 tavaszán megkezdődött megújulás szörnyűsége vége miatt, 1957-ben kivándorolt Ausztráliába – nem ok nélkül idézi könyvében is, tanulmányaiban is többször Roger Bauer nagyon erős szintagmáját a „traumatizált jozefinizmusról”. Miként megtudjuk tőle, sok más mellett Kleist és Nestroy is

meditált azon, hogy Ausztráliába menjen-e (az ember azt hitte volna, hogy a két szerzőnek nemhogy a gondolataik nem közösek, de tulajdonképpen egyetlen szavuk se); Bodi László pedig, aki egyébként minden írásában, tehát az önéletrajziakban is visszafogottan és tárgyyszerűen fogalmaz, egyik emlékezésében mégis megenged valamelyes pátoszt, amikor átveszi Paul Hatvani (egy 1939-es emigráns) szójátékát: „Úgy döntötünk, hogy Ausztráliát választjuk *as our destination, as our destiny*.” (91. old.) (Igaz, egyik tanulmányában megint csak idézi Nestroyt is: „A sors végül is egy hivatalnok” [274. old.], aki nyilván ülhet a császári kamarillában is, a canberra Immigratio Office-ban is.)

Ebben a kötetben, amelyben körülbelül az utolsó húsz év legfontosabb írásait gyűjtötte egybe, van néhány, a *destination* ország iránti lekötözöttségéből írt tanulmány – mind hagyományos és fontos germanisztikai, illetve komparatistikai felmérés (például Cook kapitány utazásainak fogadtatásáról a német irodalomban vagy az ausztráliai német nyelvű irodalomról), de nem több annál (67–126. old.). Más tanulmányok azonban azt tanúsítják, hogy sokkal mélyebb és ugyan csak egyénien átélt s átgondolt indítékokból a *sorsát* választotta. Ausztrália volt az a hely, ahol életműve nagy témáját, a jozefinizmus elemzését kidolgozhatta, vagyis ahol teljes tudományos fegyverzetel átgondolhatta és elmondhatta, amit az újkori Ausztria arculatát meghatározó évtizedről és távolabban az újkori, többé-kevésbé Budapesttől a Rajnáig terjedő Közép-Európáról gondol. Némely cikkében és egyik beszélgetésében (Balogh Ernő interjúja: Egy multikulturális társadalom tagja vagyok. *Kritika*, 1996. 5. szám, 30–33. old.) még arról is meggyőz, hogy olyan kérdésfeltevések tengelyén, mint az ország bizonytalanná vált helyzete egy nagy birodalomban, az újra meghatározandó nemzeti identitás, a populáció sokfélesége, a kultúra idő- és térbeli, valamennyire nyelvi diszkontinuitása („belső kétnyelvűség”, 352. old.), nem irreális a két társadalomban hasonló kérdésfeltevéseket felismerni, vagyis a két társadalmat egymásból megérteni.

Különösen, ha az elemző még valami mást is ismer: ha II. József nevezetes „nyelvpatensét”, a hozzá kapcsolódó szabályrendszert, illetve az ellene forduló nyelvi paródiákat olyan tudós elemzi, aki Budapestről kivándorolva, a hajón Orwellt olvasta (15. old.); így már nem meglepő, hogy az ezt taglaló alfejezet (328–388. old.) szerzőjében végül nemcsak Mozartot, hanem többféle összefüggésben az NDK-t is említi.

Tematikusan a kötet világosan tagolt. Az első rész tanulmányai a német–ausztrál komparatistikai kérdésekkel foglalkoznak, majd a Heine-tanulmányok következik és (igen, bármiféle törés nélkül) hozzájuk kapcsolódva elemzések a német identitás és különösen az NDK-identitás köréből, majd a két középponti sorozat a jozefinizmus általános jellegéről, illetve egyes vonatkozásairól. Ennek nyilvánvaló folytatásai a legújabb idők osztrák kultúrájának és néhány különösen fontos írójának szentelt elemzések (Bernhard, a Bécsi Kör) – és végül önéletrajzi beszélgetések, amelyek természetesen mind ugyanebben a félreérthetetlenül egységes gondolatkörben mozognak. Mondjuk ki mindegyiknél: néha bizakodóbb, gyakran rezignált perspektívában, Bodi László mindig rebelliset gondolt, de ezen belül legerősebben egy békés rebellió lehetősége foglalkoztatta, annak sokat ígérő fényével és problematikus árnyával. Leplezetlen malíciával idézi ugyan Beethoven mondatát: „Én azonban azt hiszem, hogy amíg egy osztrák még megkapja a barna sörét és a kolbászt, nem fog fellázadni” (*Tauwetter in Wien. Zur Prosa der österreichischen Aufklärung*. 2., bővített kiadás. Böhlau Verlag, Köln–Wien–Weimar, 1995. 419. old.), de mégis, egész életművét meghatározó érdeklődéssel, sőt talán bizonyos rokonszenvvel elemzi, hogyan jött létre az eleve nem forradalminak szándékolt változás sajátosan osztráknak mondott képződménye; nyilván, mert éppen a forradalom poétái igen hamar a drámai változás iszonyú veszélyeit megértették vele. A pályája elején, 1953-ban elérte, hogy megjelentethessen egy Georg Forster-válogatást (Georg Forster: *Válogatott írásai*. Ford. Fónagy Iván. Művelt Nép, Bp.,

1953. 261 old.). A cenzorokat nyilván elragadtatta, hogy a kommunista mozgalom eddig nemigen ismert előfutárának műveit adják ki, és az persze kétségtelen, hogy Forster 1792-ben csatlakozott a mainzi jakobinusokhoz. De azért, ahogy ezt a hajdani válogatásból, illetve a hozzá kapcsolódó, de már 1959-es cikkből meg lehet érteni (29–54. old.), semmi esetre sem volt prekommunista, hanem egy mindenkitől eltávolodott, részint különösen következetes, részint különösen kritikus felvilágosult rebelis. Néha írásaiban is igen messzire ment (sokféle utazása után elszörnyedve adott számot a gyarmati rabszolgaságról és az európai nyomorról is), és tetteiben néha még messzebb, amennyiben (ha nem is aggályok nélkül) elfogadta, hogy a világmegváltó eszmét a hódító hadsereg mainzi jelenlétének köszönhetően terjessze, sőt azt szerette volna, ha a többé-kevésbé általa körülhatárolt Német Rajna-vidék Választófejedelemség Franciaországhoz csatlakozna. Ezt még hivatalosan elő is terjesztette Párizsban (amiért is hazaárulónak nevezték); viszont magát az eszmét sok kétellyel övezte, eleve nem bízott abban, hogy a világot (például Kant módján) egységes spekulatív rendszerben meg lehetne magyarázni (a tájak sokféleségeért rajongott, s a természet fejlődésében is sokféle elvet vélt felismerni), és végképp nem hitt az emberiség civilizáció előtti, majd esetleg forradalom utáni, csodálatos közösségében – egyszerűen azért, mert túl sokat látott, túl sokat olvasott és aztán írt is arról, hogy mennyire különböző formákban folyik a földi lét például a lengyel királyságban vagy a pápuák földjén (apjával együtt elkísérte Cook kapitányt is egyik útján, s ő fordította németre a világutazó ausztráliai útikönyvét.) Akárhogy olvasták is azonban akkoriban Forster forradalmi mámorának szövegeit, nagyon hamar félreismerhetlenné vált, mi foglalkoztatta Bodi Lászlót ebben a különös alakban (akinek számos kisebb irodalomtörténetben a neve sem szerepel): nem maga az eszme (életrajzi írásaiban többször elismétli, hogy nem próbálta követni se annak idején Lukácsnak, se később Lukács tanítványainak a fejtegetéseit), hanem az eszme min-

denkori, kényszerűen lefokozott és kényszerűen sokféle, alkalmasint kalandos alakváltozatai. Ebben az időben kezdte el a felvilágosító eszme egyik ugyancsak különös alakváltozását, a jozefinizmust is kutatni. Továbbá megjelentetett egy Heine-antológiát is (*Heine napjai*. Ford.: Fónagy Iván. Művelt Nép, Bp., 1956. 290 old.), amelyet talán már akkoriban, az óvatos desztalinizáló „olvadás” éveiben is helyesen olvastak. Ma is újra ki lehetne adni, Heine képe hiteles és megrendítő, a költő minden vonzó vagy zavaró esetlegességével és minden esetlegességében is megjelenő, kikezdhettelen szellemével. Bodi semmiképpen sem arra törekedett, hogy elfedje Heine forradalmi szavait, ezek azóta is lenyűgözik, több tanulmányt szentelt a „frondeur” költő ideológiájának és (mint feltárja) helyenként ugyancsak meghökkentő képzetek; de azt mutatta meg hajdanán a szemlélyben is, a műben is, hogy Heine túl sokat érzékelt, látott és tudott (alkalmasint messze előre a jövőbe: még azokat a sorokat is közli, amelyekben megjósolta és fájdalmasan jóváhagyta a „komor képpromboló” kommunisták elkövetkező uralmát) ahhoz, hogy ne ismerje fel az eszmék mindenkori inhereus konfliktusát – épp ezért erősek és meghökkentőek a szavai. A mostani kötetben három tanulmány foglalja Heinevel (141–189. old.), kettő a költő gyönyörű vallomásait és vitriolos kételyeit elemzi (nem állom meg, hogy ne idézzem az utóbbiak köréből ezt: „Egy köztársaságban egyetlen polgár se írjon jobban, mint a másik. Egy igazán demokratikus kormánynak nemcsak a sajtó szabadságát kell kimondania, hanem a stílus egyenlőségét is”), a harmadikban pedig azt mutatja ki, hogy az életmű egyik vezérmotívuma a „fejletlen” (*kopflös*) jelző, illetve határozó, annyira, hogy saját maga lefejezését is gyakran beleírta. A három cikk útmutatását követve valaki neki is foghatna egy, mondjuk, 350 oldalas könyvnek világkép és képzelet kapcsolatáról Heine életművében. (Közbevetve megjegyzem: Bodi egész pályájának jellemzője, hogy bár tekintélyesen sokat írt, sokszorosan többet inspirált: létrehozta a Monash University mindenütt számon tartott Germanisztikai Tanszé-

két, ahol a munkatársak szerint még a nyelvészeti értekezések egy része is az ő ötletéből született; továbbá, mert akár kutatásait, akár nyugtalan temperamentumát követve, amikor csak tehette, Európában, leginkább Bécsben töltött heteket-hónapokat, és mindenütt voltak tanítványai.)

1957-ben következett tehát az emigráció, és húszévi kutatás után, 1977-ben megjelent a főmű, a békés rebellió jozefinista változatának krónikája, a *Bécsi olvadás*. Főmű abban az értelemben is, hogy alapkönyv, a korszak minden szakértője okvetlenül ismeri; és abban is, hogy Bodi minden későbbi lényeges tanulmánya az itt felismert problémákat taglalja tovább. Ő maga bevezetőjében „pozitivistá” műnek ítéli. Annyi igaz, hogy Bodi nem paradigmákban gondolkodik, filozófiatörténetileg végképp nem, de a saját diszciplínájában sem; és az is igaz, hogy akár tíz további monográfiára való anyagot dolgoz fel, mutat be vagy említ röviden, esetleg csak a jegyzetekben egy olyan területről, amelyet akkoriban csak nagyon szórványosan ismertek: regényeket, drámákat, rendeleteket, röpiratokat, bírósági eseteket, újságcikkeket, a császár feljegyzéseit, s közben még mindezeknek az irományoknak a politikai és szociológiai vonatkozásaira is kitér. A könyv azonban semmi esetre sem mérhetetlenül sok adat, illetve adatszoport jól elrendezett közlése; hanem egy különleges, kicsit bizarr eszme- és irodalomtörténeti konstelláció bemutatása, amelyik véget is ért aztán II. Józsefnek és a közvetlen utódjának a halálával – a két császár egészségi állapotának véletlenjein túl leginkább azért, mert a szellem, amelyet okos uralkodással terjeszteni és egyszersmind korlátozni is vélték (de II. József például még a szemlélyét illető szemtelen paródiákat is megengedte), XVI. Lajos lefejezésével megmutatta, hogy mire képes (292. ssk. old.).

A későbbi cikkek szemszögéből a könyv két alapvető kérdést vet fel: mik ennek a különleges konstellációnak a meghatározói, és mennyire érvényesültek a térség további történelmében? A történetírás újabb teóriái szerint ez egyazon kérdés két vetülete. A térséget Bodi szembeállításokkal határolja le. Egyrészt szembeállít-

ja a kortárs Franciaországgal, amelynek eszméi itt is hatottak, de semmi esetre sem olyan radikális formában, mint az ottani politikai és szellemi életben – ehhez hívja segítségül a „nem egyidejű egyidejűségének” (*Gleichzeitigkeit des Ungleichzeitigen*) fogalmát. (Mint körülbelül mindenki, ő is Ernst Blochnak tulajdonítja e fogalmat; nem felesleges megjegyezni, hogy Wilhelm Pinder művészet-történész alkotta, aki egy akkoriban nagy feltűnést keltő s máig számon tartott, többször újra kiadott könyvében ennek segítségével lépett túl a homogén korstílusok lineáris leírásán: Wilhelm Pinder: *Das Problem der Generation in der Kunstgeschichte Europas*. Seeman, München, 1928.) Másrészt pedig szembeállítja a sok kicsi és protestáns fejedelemségre szétaprózódó Németországgal, ahol a filozófia és a tudomány akár kényszerűen is, de autonóm és tökéletes építményekhez jutott el, míg a katolikus és erős államiségű Ausztriában még a felvilágosodás fejlődéshite is összekapcsolódott Isten és a dinasztikus monarchia szolgálatával, s így csak csekélyebb értékű alkotásokat tudott létrehozni. Kérdés, hogy ez a második indoklás meggyőző-e (ma szkeptikusabbak vagyunk az ilyen típusú, Hegel–Marx–Diltheyre visszamenő leírásokkal szemben, amelyek a történelemben bekövetkezett – például művészi – eseményeket szükségszerűvé teoretizálják), de a következménye elvitathatatlan. A felvilágosodás kori Bécsben az államnak egész más volt a jelentősége, mint mondjuk Weimarban. Bodi joggal ismeri fel ebben Adorno tételének erős és speciális megvalósulását, mely szerint a felvilágosodás dialektikájában a feudális világ demisztifikációja a modern állam misztifikációjához vezet (262. old.). Az is elvitathatatlan, hogy így módon a korszak gondolkozását meghatározó alapellentét felismerhetetlenül letompult; Bécsben sokan nehézségek nélkül összeegyeztették a katolikus egyházba és a világi történelem racionális fejlődésébe vetett hitüket (366. skk. old.), és gyakorlatibb szinten államihivatalnok-létüket a kritika szellemével (269. old.). Elsőként maga a császár, aki egyik nevezetes rendeletében (amelyben

megtiltotta, hogy uralkodásának mostani állapotában már szobrot emeljenek ki) poétikai lendülettel beszélt önnön hivatásáról és arról a jövőről, amikor a „felvilágosodással” már létrejött, illetve ő már létrehozta a vallás és a polgári törvények „egységét” (*Tauwetter*, 160. old.); de hasonlóképp a megszámlálhatatlan gúnyirat szerzői is, akik közül a legradikálisabbak kényszerűen bohócruhát öltöttek, hogy elmondhassák kételyeiket a császárilag szabályozott szabadság értékét illetően; de magának az eszménynek a furcsasága nekik se tűnt fel, ez volt a bécsi konszenzus, amit elfogadtak (249–321. old. és *Tauwetter*, 3. és 5. fejezet). Nota bene! legtöbbjük hivatalnokként dolgozott, miközben például büszke cinizmussal hirdette, hogy „a kultúra és a felvilágosodás éppúgy fertőző, mint a pestis és a himlő” (*Tauwetter*, 191. old.), vagy éppen elkeseredetten arra panaszkodott, hogy csak annyi szabadságot lát, amennyit egy rab háromszoros ablakrács mögött (264. old.). Egy helyütt (228. old.) Bodi utópikusnak nevezi „eszme és hatalom” összekapcsolásának eszményét (mindenesetre, talán nem véletlenül, egy angol nyelvű cikk még fokozottabb távolságtartásával). Amikor aztán ez a konszenzus mindkét oldalról egyre inkább kétségessé vált, amennyiben a kritika magát a rendszert vette célba, a rendszer viszont már a „konstruktív” kritika következményeitől is félt, véget ért az „olvadás” (203. és 264. skk. old., *Tauwetter* utolsó fejezet). Egy 1794-ből származó, mesésen példászerű rendelet szerint: „A külföldieket, akik azzal az ürüggyel, hogy művészek, az országban mindenfelé vándorolnak, azonnal ki kell utasítani, mielőtt megjelennek a határon.” (*Tauwetter*, 438. old.) Monográfiájában, de a hozzá kapcsolódó cikkek nagy részében is elsősorban ez foglalkoztatja Bodit: a konszenzuális eszmény sorsa, széles és sokféle érvényesülése, majd megszűnte még csak nem is hatalom és szellem („*Geist und Macht*”, így, németül, ugyanabban az angol cikkben) között, mert hiszen a kettő egymásba keveredett, hanem mintegy a jozefinista társadalom hatalmi és értelmiségi funkciói között. Elemzései

nem is a sokszor dilettáns, néha szó-rakoztató művekre és esetekre koncentrálnak, hanem az ugyancsak egyedi eszményt és összképet rekonstruálják. Nem lenne viszont érdektelen Bodi felfogását a jozefinizmus egy másik emigráns szakértőjének, Fejtőnek a felfogásával szembevetíteni (Fejtő Ferenc: *II. József*. Atlantisz, Bp., 1997), aki alig foglalkozik az elképzelés konszenzuális vetületeivel, mivel azt eleve és lényege szerint ön-ellentmondásosnak tartja. Ezért aztán elsősorban Nagy Friggyessel vonja párhuzamba II. József alakját, annál inkább joggal, mert hiszen a trónörökös közismerten csodálta a porosz királyt (értsd: két borzalmas háború győzelmes hadvezérért és Voltaire barátját), sőt vele osztotta fel Lengyelországot (úgy, hogy a Habsburgoknak jutott az oroszlánrész, majd elszörnyedt azon, milyen nyomor uralkodik újabb alattvalói körében). Uralmában egyszerre akart érvényesíteni abszolutizmust és liberalizmust, bürokráciát és katonai szellemet – ami nyilvánvaló lehetetlenség, kivált egy oly mértékben multietnikus birodalomban, mint a Habsburg Birodalom már akkor is, és még inkább, ha a császár nem is érzékeli felvilágosult állameszményének különlegesen erős belső problematikusságát – II. József türelmetlen természet, betegsége és korai halála már csak látványossá tette, hogy az elképzelés eleve bukásra ítéltetett. Általánosabban: Fejtő egyáltalán nem hisz a nevezetes „felvilágosult abszolutizmus” bárminő tartós lehetőségében, szerinte az vagy alkotmányos monarchiához, vagy zsarnoksághoz kell hogy vezessen; talán nem is zárja ki, hogy egy ideig valóban konszenzuális értékkel hatott – de nem ez érdekl. (Rég nem hisszük már azt, hogy egy kornak csak egyféle történelme volna.)

Bodit viszont leginkább ez érdekl.; és ennek a továbbélését ismeri fel abban is, hogy az 1980. évi II. József emlékkiállítás nem Schönbrunnban, a Habsburgok rezidenciáján rendezték, ahol ugyanakkor Mária Teréziára emlékeztek, hanem Melkben, az egész tájat uraló, hatalmas barokk apátságban (469. old.). Walter Weiss, akire kedvvel hivatkozik, nyilvánvaló-

an ugyanezt, de határozottan pozitív hangsúllyal, „az ellentétek egyensúlyának” nevezi, és e képletet nem habozik minden dimenzióban érvényesíteni, jellegzetesen osztrák lenne ezek szerint például a „halálhoz fűződő szoros kapcsolat” és „a kegyelembe, illetve a természetbe vetett bizalom” egyidejűsége, pontosabban mindenkor időtlen, közös megjelenése is (403. old.); kevésbé fogalmi szinten, de ilyesmit gondolhatnak azok is, akik váltig ismételtetik, hogy Ausztria „a boldogok szigete”. Azok pedig, akik hamar úgy ítélnék, hogy egy ilyen kompromisszum utópiája eleve csak korlátozott értékű irodalmi műveket ihlethet, gondoljanak az érett Hofmannsthal életművére, aki tudatosan ennek a művészi igazolására, illetve kiteljesítésére törekedett. Egyik, 1922-ből származó, különösen jellegzetes eszmefuttatásában Hofmannsthal még a pszichoanalízist is „predesztináltan” bécsi elméletnek mondja, mivelhogy Bécs mindig is *porta orientis*, Európa Keletre nyíló kapuja volt, ahol is a földrajz és a tudatalatti „titokzatos birodalma” ugyanazt jelenti; így tekintve már nem meglepő, ha Hofmannsthal ugyanebben a bekezdésben az elmélet sikerét a bécsi operett világhódító útjával állítja párhuzamba (Wiener Brief II. In: *Gesammelte Werke, Reden und Aufsätze II.* Fischer, Frankfurt am Main, 1979. 195. old.). És semmi esetre sem kell azt hinni, hogy ebből a nézőpontból csak valamilyen hazug felszín írható le. Egy meglepő, de végül igen meggyőző könyvben, Moritz Csáky megmutatta, hogy az összképlet érvényesen leírható az „operett” tengely-fogalmával (*Az operett ideológiája és a bécsi modernség: kultúr-történeti tanulmány az osztrák identitásról.* Európa, Bp., 1999); Bodi és Csáky okkal hivatkozik egymásra. Persze mások ugyanezt negatív hangsúllyal értékelik. Hogy a nagy szerzőknél maradjak, Rilke Ausztriát „krónikussá vált átmenetiségnek” vagy éppen „zsibárus kiárulásnak” nevezi leveleiben (Sidonie Nadherny von Borutinhoz írott, 1912. március 8-i levelében, lásd *Briefe zur Politik.* Insel, Frankfurt am Main, 1992. 78. old.; illetve 1920. július 5-én, in: *Briefe an Nanny Wunderly Volkart.* Insel,

Frankfurt am Main, 1977. I. 261. old.), Musil pedig úgy ítél, hogy a neves „bécsi modernség” „egész közössége csak annyi volt, hogy sok ember állt ugyanazon lyuk, ugyanazon semmi körül” (*Prosa.* Rowohlt, Reinbek bei Hamburg, 1983. 662. old.); nyíltan rá utalva, egy mai publicista, Robert Menasse, „a tulajdonságok nélküli ország” képletéhez jut el egyik nevezetessé vált pamfletjében, mivelhogy az örökös vagy-vagy és sem-sem jegyében még a felségelek értelméről és értelmetlenségéről sem tudnak dönteni (Robert Manesse: *Das Land ohne Eigenschaft. Essay zur österreichischen Identität.* Sonderzahl, Wien, 1993). Soha jobb példát annak illusztrálására, gondolhatnánk, hogy a történelmet képtelenek vagyunk másképp, mint a mindenkori események és a kor szempontjából transzcendens rendszerben leírni – jó okkal híressé lett elméletében ezt nevezi Koselleck „az elmúlt jövő” szemantikájának. Koselleck ezt a példát is szívesen fogadná, de éppen annak illusztrálására, milyen könnyen lehet akármilyen irányban visszaélni az elméletével, illetve a történelemmel. Ő ugyanis nem győzi hangsúlyozni, hogy a kauzalitás értékét problematikusnak tartja a történelemben, az események és konstellációk egyértelmű emblematiszmus értékét pedig határozottan elutasítja. Azok számára, akiknek Koselleck gyakran elismélt figyelemzetei nem elegendők, íme két valószínűtlenül tökéletes példa Bodi pályakezdésének korából és témaköréből. Az első: egyik legendás bekezdésében Heine megjósolta, hogy a német filozófia majdan olyan viharhoz vezet, „amelyhez képest a francia forradalom ártatlan idillnek látszik” (*Zur Geschichte der Religion und Philosophie in Deutschland.* In: *Heines Werke in fünf Bänden.* Aufbau, Berlin und Weimar, 1974. V, 148. old.), amit igen gyakran szokás idézni, de mi bizonyítaná, hogy Heine valóban azt próféciálta, ami a fasiszmus bekövetkezett? A második: egyik, kétségtelenül az „elmúlt jövő” elve szerint strukturált gondolatmenetében Lukács azt állította, hogy Lenin és a Nagy Október, vagyis az 1917-tel beteljesülő fejlődés perspektívájában lehet megérteni, miért „magasabb

rendű” Puskin életműve, mint Goetheé (Puskin helye a világirodalomban. In: *Világirodalom.* Gondolat, Bp., 1969. I. 217–242. old.) – ezt nem is érdemes kommentálni. Valószínűleg az ilyen gondolatmenetek is hozzájárultak ahhoz, hogy Bodi minden írását szigorúan tárgyközelben alapozza meg. Pedig, ismétlem, semmiképpen sem az adatfeltárás az igazi célzatuk – hanem az „olvadás” és ezen belül elsősorban az osztrák többféle olvadás már természete szerint is nehezen rögzíthető történelmi képződményének minél pontosabb megragadása. Így viszont leginkább az ő elemzéseiben ismerhetjük fel Koselleck elméletének érvényét – és éppen azért, mert *nem* választ a szélsőséges beállítások között. Egyetlen, de különösen jellegzetes példát idézek. A könyvében a szoroson vett irodalomról szóló fejezetnek a tárgy által közvetlenül meghatározott központi kérdése az, miért kellett a rendszer kritikájának nyelvi paródiákban megfogalmazódnia. Ennek az ideológiailag egységessé tett kérdésnek a jegyében mutatja be a broszurák, a drámák, a regények, az aforizmák, illetve a nyíltan parodikus értekezések sokaságát. Már itt is leírja Lichtenberg nevét, a tanulmánykötetben pedig többször visszatér a hagyomány jelentésére és folytatására, s azt is elemzi, hogyan jutott el a nyelv kritikája a világ egyre inkább közelgő vagy éppen máris beállott elmúltjának a megjelenítéséhez: a romantikus ironia elődjét fedezi fel benne (369. old.). Ír Karl Krausról, Brochról, Kafkáról és aztán a Bécsi Kör alkotóiról, illetve kortársaikról, s megint csak meggyőző ötlettel a bécsi tájszólásban művelt, bizarrul felforgató zsonglörködést a szürrealizmussal hozza kapcsolatba (404–405. old.). De ennek során azt is állandóan elemzi, hogyan integrálódott a nyelv kritikája minden ellentétek örökké tartó megbékélésének műfajába, az operettbe. Kiderül, hogy Bécs mint „a mosoly országa” (Lehár) és Bécs mint „a világvége kísérleti állomása” (Kraus) ugyanazon város ugyanazon fejlődésének két megjelenése. Ezért kap a monográfiában rendkívüli fontosságot az allegória fogalma (*Tauwetter*, 321. skk. old.); míg a tanulmánykötetben

visszatérően hivatkozik Bahtyin éle-
sebb fogalmaira, a karnevalizmusra
és a nevetés kultúrájára.

Mondhatni, kár, hogy Bahtyint
Nyugatról ismerte meg és adaptálta,
és nem Keletről, ahol egy olyan kon-
textusba tartozik, amely gazdagítaná
és végül messzemenőkéig igazolja Bodi
szemléletét. Felette érdekes lenne
ugyanis a „modelleset” (20. old.),
amelyet Bodi részint a francia, részint
a német történelemmel állít szembe,
az orosz történelemmel, a Nagy Pé-
tert óta meg-megújuló dinasztikus
reformkorszakokkal egybevetni. Me-
gint csak egyetlen példát említve,
Csaadajev juthat rögtön az eszünkbe,
a sorsa, vagyis hol sikeres, hol re-
ménytelen csatája a cenzúrával, de
főként a nevezetes *Filozófiai levelek
egy hölgyhöz* (Helikon, Bp., 1981),
amelyekben örökké azon vívódott,
hogyan lehet elérni, hogy Orosz-
ország behozza az elmaradását az euró-
pai felvilágosodott szellemtől, de mi-
vel egyszerűsége csak az isteni egy-
temességben hitt („ez az egyetlen
gondolat, ez maga Isten gondolata”,
199. old.), aggasztották ennek a szel-
lemnek a korlátai („meghatározatlan
fejlődési elv”, „mi az abszolút jó?”, „a
történelmi anyag befejezett”), és azon
vívódott, mennyire szabad, mennyire
helyes a szlávság egzotikus civilizáció-
jára rákényszeríteni Szókratészt,
Descartes-ot és Voltaire-t; félreismer-
hetetlenek a párhuzamok is, az eltéré-
sek is azzal a szabadságtérrel és azok-
kal a konfliktusokkal, amelyek az
európai „olvadások” gondolkodóinak
és alkotóinak adtak. (De hát jusson
eszünkbe: maga az „olvadás” is orosz
fogalom, Ehrenburg Sztálin halála
után írt regényének a címe.) Remél-
hetően lesz is valaki, aki Bodi köny-
veinek ismeretében megkísérli kidol-
gozni ezt a párhuzamot; újabb bizo-
nyítékeként annak, milyen inspiratív
erejűek ezek a könyvek, amelyeket a
szerzőjük angolszász *understatement*-
tel „pozitivistának” mond.

Péter Ágnes (szerk.): Angol romantika

ESSZÉK, NAPLÓK, LEVELEK

*Ford. Dózsai Rita, Fejérvári Boldizsár,
Konkoly Éva, László Noémi, Pálinkás
Katalin, Pálvolgyi Lidia, Péter Ágnes.
Kijárat Kiadó, Budapest, 2003. 356
old., 1800 Ft*

Az *Angol romantika* címmel megje-
lent szöveggyűjtemény igen fontos és
jó könyv. Ha magam némi gyanak-
vással szemlélem is azt a romantika-
képet, amelyre a kötet épül, ez nem
változtat azon, hogy ennek a könyv-
nek már a létrejötte is örömteli, kiví-
telezése pedig mind a szövegek válo-
gatásában, mind fordításukban rop-
pant átgondolt és igényes.

A modern irodalomfelfogás sok te-
kintetben a romantikus irodalomban
és esztétikában gyökerezik, s e kor-
szak az utóbbi évtizedekben számos
elméleti vitát váltott ki. E vitában a
romantika ideológiai tartalmait ele-
mezni, filozófiai és politikai törekvé-
seit magasztalni, kárhoztatni, avagy
különböző kontextualizálásai révén
át- és átértelmezni, a modern kultú-
ráról és az irodalom, illetve iroda-
lomkritika szerepéről tett hitvallással
ér fel. A romantikának több irányból
is kezdeményezett átértelmezései
közepette Magyarországon az angol
romantika még annak ellenére is vi-
szonylag kevés figyelmet kapott –
főként a német romantikával össze-
vetve –, hogy az angolszász irodalom-
tudomány az említett kritikai tenden-
ciák egyik kiindulópontja, ott viszont
angol romantikus szövegek elemzésé-
re hivatkozik a vita. Az angol roman-
tika dokumentumai azonban éppoly
ritkán kerülnek elő a hazai kritiká-
ban, mint a hazai könyvkiadásban. A
kötet ebből az adósságból farag le,
egy antológia lehetőségeihez képest
nem is keveset.

Tizenöt szerzőtől olvashatunk sze-
melvényeket, s a válogatás szempont-
ja a hiánypótlás: például Keats egyál-
talan nem, Byron pedig csak egy levél
erejéig szerepel, mert az ő naplói, le-

velek már olvashatók magyarul. A
kötetet részben olyan klasszikusok ed-
dig le nem fordított írásai teszik ki,
mint Blake, Wordsworth, Coleridge,
Shelley, vagy az itthon kevésbé közis-
mert Hazlitt. Az angol romantikát
mintegy útjára indító *Lírai balladák*-
hoz Wordsworth által írt *Előszótól*
Shelleynek *A költészet védelmében* cí-
mű, a romantikus költészeteszményt
talán legradikálisabban felmutató
traktátusáig olyan fontos szövegek so-
rakoznak itt, amelyek nélkül a kor an-
gol irodalmát és kritikáját nem lehet
érdemben megismerni. A klasszikus
esszék mellett számos nehezen hozzá-
férhető szöveg is helyet kap, s a kötet
sokrétű és jellemző képet nyújt még
olyan nehezen átlátható életművekről
is, mint amilyen például Coleridge-é.

Szerepel továbbá két, a XVIII. szá-
zad közepéről származó szöveg, me-
lyek Edmund Burke-ot és Edward
Youngot a romantika korai képvi-
selőiként állítják elénk; néhány rövid
oldal erejéig az angol romantika
olyan „mellékszereplői” is megszólal-
nak, mint Henry Crabb Robinson,
Charles Lamb, John Clare, vagy Tho-
mas De Quincy; végül pedig három
író – Mary Wollstonecraft, Do-
rothy Wordsworth és Mary Shelley.

A kötet koherenciáját részben az
teremti meg, ahogyan az egyes blok-
kok egymásba érnek: Blake-et Crabb
Robinson Blake-ről szóló visszaemlé-
kezései követik, melyek Wordsworth-
re vonatkozó passzusokkal zárulnak;
ezután olvashatók William, majd Do-
rothy Wordsworth szövegei, amelye-
ket a Lamb-szemelvények kötnek
Coleridge-hoz, akit Hazlitt követ töb-
bek között Coleridge-ről és Words-
worth-ról szóló, személyes ismeretsé-
güket is kiaknázó részletekkel. A
személyes kapcsolatok és a szoros in-
tellektuális kölcsönhatások érzékelté-
se a kötet javára válik, hisz e kap-
csolatok fontos részei a kor angol iro-
dalmának. Ugyanakkor ennek a ko-
herenciának ára is van. Lamb és De
Quincey az értekező próza XIX. szá-
zadi mesterei, ám sokkötetnyi kritikai
és zsurnalisztikai prózájukból nem
kapunk izelítőt. A De Quinceytól kö-
zölt részlet írásainak legalább egyik, a
„vizionárius” aspektusát példázza,
ám Lambtól csak egy magánlevelet és
egy személyes feljegyzést olvasha-